

गौरी देशपांडे यांच्या स्त्रीवादी विचारधारा आणि वैचारिक ध्यास यांचे परीक्षण

सौ. मनिषा विद्यानंद शिंदे^१, डॉ.प्रतिभा शंकर घाग^२

^१पी.एचडी. रिसर्च स्कॉलर, मराठी विभाग, श्री जे जे टी विश्वविद्यालय, राजस्थान

^२प्राध्यापक, श्री जे जे टी विश्वविद्यालय, राजस्थान

Corresponding Author - सौ. मनिषा विद्यानंद शिंदे

DOI - 10.5281/zenodo.7496984

गोषवारा:

गौरी देशपांडे या मराठी जगातील प्रसिद्ध लेखिका आणि कथालेखिका आहेत. तुम्हाला स्त्री मनाच्या संवेदना आणि मानसशास्त्राचे प्रवक्ते मानले जाते. त्यांच्या कादंबरीत विक्षिप्तपणा, मोकळेपणा, अनौपचारिकता सर्वत्र दिसून येते. एक स्त्री असल्याने, तिची कामे प्रामुख्याने स्त्रियांच्या जीवनाचे आणि समस्यांचे चित्रण करतात. गौरी देशपांडे यांनी विविध इंग्रजी, मराठी, लघुकथा लिहिल्या आहेत, आणि लघुकथांच्या संग्रहाचे शीर्षक द लॅकडेझिकल स्वीपर आहे या संग्रहात मूळ इंग्रजीत लिहिलेल्या काही कथा आणि मराठीतून अनुवादित केलेल्या दोन कथांचा समावेश आहे तिच्या सर्व लेखनात पात्रांच्या चित्रणात आकर्षक छटा आहेत. स्त्री आणि पुरुष पात्रांमध्ये सामान्य जीवनपद्धतीपासून अनपेक्षित काहीतरी असते. स्त्रियांचे टोक आणि दुर्बलतेचे चित्रण करताना या लेखकांनी वास्तव जगाची वेगवेगळी रूपे मांडली. असंतोष आणि असंतोषातून निर्माण होणारे प्रतिकाराचे नवे आवाज ही दोन्ही लेखकांची सर्जनशील ओळख आहे. वर्षानुवर्षे स्त्री आधारित विषयांवर चिंतन केले जात आहे तरीही हा एक नवीन विषय आहे. यातील विविध पैलूंवर नव्या दृष्टिकोनातून चर्चा होण्याची गरज आहे. अद्ययावत साहित्यात स्त्री आणि स्त्रीवाद केंद्रस्थानी आहेत. आजवर अनेक समीक्षकांनी महिलांना केंद्रस्थानी ठेवून स्वतःवर टीका केली, पण त्याचा आधार महिलांच्या जीवनाचा एकच पैलू राहिला आहे

या अभ्यासातून सर्वात महत्त्वाची गोष्ट अशी आहे की स्त्रीवाद्यांनी केलेले कार्य विविध मार्गांनी यशस्वी झाले आणि परिणामी, महिलांनी व्यापलेल्या स्थितीत आणि त्यांनी बजावलेल्या भूमिकांमध्ये लक्षणीय बदल झाला. तिला राजकीय, सामाजिक आणि आर्थिक अधिकार बहाल करून, ते तिच्याबद्दलच्या पूर्वकल्पित कल्पनांपैकी बहुतेक सर्व नाही तर, दूर करण्यात आणि समाजात तिचे स्थान उंचावण्यास सक्षम होते.

मुख्य शब्द : स्त्रीवादाचे स्वरूप, स्त्रियांसाठी समान हक्क, भारतीय साहित्य, स्त्रीवादी विचारधारा, वैचारिक ध्यास.

परिचय:

गौरी देशपांडे या मराठीतील लेखिका होत्या. कथा, कादंबरी, ललित लेख, स्फुट

लेखन, ललितेतर लेखन, भाषांतर, कविता, संशोधन यासारखे बहुतांशी सगळे साहित्यप्रकार गौरी देशपांडे यांनी हाताळले मराठी बरोबरच

त्यांचे बरेचसे इंग्रजी लिखाण तसेच काही इंग्रजी -मराठी व मराठी- इंग्रजी अनुवादसुद्धाप्रकाशित झाले. त्यांचा जन्म ११ फेब्रुवारी १९४२ रोजी झाला. प्रसिद्ध लेखिका, संशोधक इरावती कर्वे या गौरी देशपांडे यांच्या मातोश्री होत गौरी देशपांडे यांचे पुण्यातच प्रामुख्याने वास्तव्य राहिले. मराठी साहित्याला स्त्री लेखिकांची मोठी परंपरा लाभली आहे.

ताराबाई शिंदे, लक्ष्मीबाई टिळक यांच्यापासून ते अगदी आजच्या कविता महाजन, मोनिका गर्जेद्रगडकर यांच्यापर्यंत असंख्य स्त्रियांनी निरनिराळ्या पातळीवरून स्त्री आयुष्याचे चित्र वाचकांपुढे उभे केले या सगळ्या प्रभावळीत गौरी देशपांडे यांनी केलेल्या लिखाणाचे वेगळेपण हे विशेष आहे. त्याआधीच्या बऱ्याचशा साहित्यात स्त्रियांचे कौटुंबिक प्रश्न किंवा पुरुषी वर्चस्वामुळे निर्माण झालेले प्रश्न चर्चिते गेले होते. गौरी देशपांडे यांची पिढी ही स्वातंत्र्योत्तर पिढी होती

गौरी देशपांडे यांच्या लेखनात तिच्या मुक्त विचारांचं प्रतिबिंब आदी स्पष्ट दिसतं. तिचं लेखन स्त्रीवादी असण्यापलीकडे जाऊन स्वातंत्र्यवादी, व्यक्तिवादी होतं. वेगवेगळ्या पातळीवरचं प्रेम, त्या प्रेमाची मोजावी लागणारी किंमत आणि त्या प्रेमाच्या मर्यादा ह्याबद्दलचे विचार तिच्या लेखनात दिसतात. स्त्रीवादाच्या वाटेवरून जाणाऱ्या कोणत्याही आधुनिक, मराठी साहित्यप्रेमी माणसाला गौरी देशपांडे हे नाव टाळून पुढे जाता येत नाही

स्त्रीवादी म्हणजे काय ?

स्त्रीवाद म्हणजे स्त्रीला आपल्या स्वत्वाची जाणीव होणे. तिला आपल्या व्यक्तिमत्त्वाचा अर्थ कळणे, तीला तिच्या अस्मितेचा सार्थ अभिमान वाटणे, तिला तिच्या माणूसपणाबद्दल आत्मीयता वाटणे, तिला तिचे हक्क अधिकार कळणे, तिला तिच्या अवमुल्यनाची आणि शोषणाची जाणीव होणे. तीने आपल्या दडपल्या जाणाऱ्या स्वत्वासाठी संघर्षप्रवण होणे म्हणजे स्त्रीवाद होय.

"स्त्रीवाद म्हणजे पुरुषापासून फारकत घेवून स्वतःचा सवता सुमा निर्माण करणे नव्हे, पण संस्कृतीच्या हजारो वर्षांच्या इतिहासाने बाईचे मानवपण नाकारून तिला जी पशुतुल्य अवस्था प्राप्त करून दिली. त्यातून बाहेर पडून आपले हक्क प्रस्थापित करून घेण्यासाठी निर्माण केलेले हे व्यासपीठ आहे. पुरुष व स्त्रीया यात विरोध आहे. स्त्रीया म्हणून एक विशिष्ट प्रकारची दडपणूक होते. संपत्ती व नोकरी यावर सत्ता असलेल्या व त्यामुळे सर्वसाधारण स्त्रियांच्या परस्थितीपासून मुक्त असलेल्या वरिष्ठ वर्गातील मुठभर स्त्रियांखेरीज बाकी सर्व स्त्रियांची स्त्री म्हणून दडपणूक होते

स्त्रीवाद: द इको ऑफ रेकग्निशन:

स्त्रीवाद/स्त्रीवाद ही प्रागैतिहासिक काळापासूनची चर्चा आहे. हे पुरुषसत्ताक नियमांच्या विरुद्ध सर्वसाधारणपणे आणि तुलनात्मक निकषांमध्ये स्त्रियांच्या स्थानावर प्रश्नचिन्ह निर्माण करते. आदाम आणि डोळा समान जन्माला आले होते परंतु आदाम कशाने इव्हपेक्षा श्रेष्ठ बनला याचा कोणाचाही अंदाज

आहे. सर्वसाधारणपणे इव्हची स्थिती इतकी बिघडत राहिली की समूहातील महिलांनी त्यांच्या समतुल्यांशी संबंधात सामाजिक रचना आणि पुरुष दृष्टीकोन यावर वादविवाद केला. मग एक प्रश्न असा निर्माण होतो की महिलांवर अत्याचार का होतात: स्त्री ही पुरुषाची गुलाम का असते? स्त्रीला किरकोळ दर्जा का दिला जातो आणि पदानुक्रम समाजालाही कुठे नेईल? या प्रश्नांच्या प्रकाशात, स्त्रीवाद/स्त्रीवाद हे एक खात्रीशीर उत्तर शोधत आहे, जेणेकरून लिंग समानतेला पॅथॉलॉजिकल उपचार दिले जातात. विविध समाज आणि संस्कृतींसह, स्त्रीवादाला शाखा आणि उपशाखा मिळाल्या आणि त्याचा परिणाम म्हणजे स्त्रीवाद. फेमिनिझम ते फेमिनिझमच्या उदयाचे सर्वेक्षण त्याद्वारे त्यांच्या संबंधित उद्दिष्टांसह स्त्रीवादाचा अर्थ आणि स्वरूप यांचे सर्वेक्षण करणे आवश्यक आहे.

साहित्य समीक्षा:

1. अपर्णा महाजन, (२०१३), "गौरी देशपांडे यांच्या 'द लॅकडेझिकल स्वीपर'मधील नातेसंबंधांचे चित्रण" या लेखाचा उद्देश गौरी देशपांडे यांच्या "द लॅकडेझिकल स्वीपर" या लघुकथा संग्रहातील स्त्री नायकांवर केंद्रित असलेल्या परस्परसंबंधांच्या पार्श्वभूमीचा अभ्यास करणे आणि त्याचा अर्थ लावणे हा आहे. गौरी देशपांडे यांनी स्त्री-पुरुष संबंध त्यांचे विचार, यातील विविध छटांचे सर्वेक्षण केले आहे. निराशा आणि या सगळ्याच्या पार्श्वभूमीवर पडलेले सत्य. गौरी या मराठी आणि इंग्रजी साहित्यातील एक प्रसिद्ध आणि प्रतिष्ठित लेखिका आणि कवयित्री आहेत.

सौ. मनिषा विद्यानंद शिंदे, डॉ. प्रतिभा शंकर घाग

परिस्थिती आणि नातेसंबंध मांडण्याची तिची अपारंपरिक पद्धत, तिची स्पष्ट आणि धाडसी पण संवेदनशील कथा वाचकांना आकर्षित करतात. अपर्णा महाजन यांनी स्त्रीवादी दृष्टिकोनाचा स्पर्श म्हणून लघुकथेतील गुंतागुंतीचा शोध घेण्याचा प्रयत्न येथे केला आहे. पुस्तकातील आशय आणि तांत्रिक बाबींचे विश्लेषण करण्याचाही हा प्रयत्न आहे. संदर्भ, सेटिंग, वर्ण, कथानक, साहित्यिक उपकरणे आणि थीम लेखकाच्या दृष्टीकोन आणि पूर्वाग्रहाची अंतर्दृष्टी देतात

2. डॉ. संध्या गुप्ता (२०१४), "गौरी देशपांडे यांच्या जन्मादरम्यान: उलगडणारी काव्य संवेदनशीलता" ह्या पेपर मध्ये कविता हे संमिश्र कला प्रतीक आहे आणि सौंदर्याच्या सक्षमतेची स्वाक्षरी आहे. गौरी देशपांडे तिच्या काव्यात्मक सर्जनशीलतेमध्ये उत्कृष्ट आहे आणि त्यांनी व्यक्त केलेली संवेदनशीलतेची फॅब्रिक केवळ लक्षणीय नाही तर नाविन्यपूर्ण देखील आहे. तिच्या कवितेचा शाश्वत दर्जा हा केवळ भूतकाळातील वारशाची बेरीज नाही तर संदर्भात्मक, अर्थपूर्ण आणि अर्थपूर्ण देखील आहे. गौरी देशपांडे असे नाव आहे की समीक्षक आणि भारतीय इंग्रजी कवितेचा वाचक त्यांच्या संग्रहात एक विलक्षण कमतरता ठेवल्याशिवाय पुढे जाऊ शकत नाही. शैलीच्या परंपरेतील तिच्या प्रतिष्ठेच्या पदाबद्दल, तोरू दत्त, सरोजिनी नायडू आणि कमला दास यांच्याबरोबर ती तिच्या नावाप्रमाणे गुणवत्तेने आणि कामाच्या शरीराने आरामात वाढलेली आहे, यात शंका नाही. उपेक्षित लोकांच्या मानसिकतेचे आणि भवितव्याचे उदाहरण देण्यासाठी लिंगासह व्यक्तिवादाची स्त्रीवादी विचारसरणी विस्तृतपणे चित्रित केली आहे. हे

स्व-प्रतिनिधित्व संपूर्ण समाजाचा एक भाग म्हणून स्त्रीशी संबंधित गुंतागुंतीच्या दृष्टीकोनात प्रवेश करते.

गौरी देशपांडे यांच्या साहित्याचा अभ्यास आणि वैचारिक ध्यास यांचे परीक्षण:

ज्या वातावरणात साहित्यिक वावरतो. तेथील वातावरणाशी त्याचे नाते जुळले जाते. ते वातावरण, तेथील अनुभव हेच त्याचे मनोविश्व असते. तेच त्याच्या साहित्यातून दिसते. गौरीताईंच्या साहित्यात सततच्या परदेश दौऱ्यांचा प्रभाव आहे. उच्चभ्रू लोक, परदेशी श्रीमंती त्यांनी जवळून पाहिली. तेच त्यांच्या लेखनातून प्रगटले. झोपडपट्टीतले, दुबळे गरीब लोक त्यांच्या लेखनात दिसत नाहीत. ते त्यांना उसने आणावे लागले असते. त्यात जिवंतपणाचा आभास जाणवला असता. गौरी देशपांडे यांच्या साहित्यात त्यांनी अनुभवलेले पाहिलेले वर्णन येते. त्यांचे लेखन आत्मभान बाळगणाऱ्या, स्वतंत्र अस्तित्व असणाऱ्या, लोकांविषयी असते. म्हणजेच त्यांचे लेखन समूहनिष्ठतेपेक्षा व्यक्तीनिष्ठतेकडे झुकते समाजाचा एकत्रितपणे विचार करताना त्या दिसत नाहीत. कारण समाजातील प्रत्येक व्यक्ती वेगळी असते. व्यक्ती तितक्या प्रवृत्ती या प्रमाणे प्रत्येक व्यक्तीप्रमाणे त्याचे वलय वेगळे असते. पण गौरी देशपांडे यांच्या साहित्यात वावरणाऱ्या बिया स्वतःविषयी पूर्ण जाग आलेल्या दिसतात. स्वतःचे स्वतंत्र अस्तित्व जपणाऱ्या असतात.

स्त्री-पुरुष यांचे नाते फक्त पतीपत्नी एवढे मर्यादित का असावे ? पुरुषपुरुष, किंवा स्त्रीशी बीचे असणारे नाते अनेक पदरी असते. ते दोघे

सौ. मनिषा विद्यानंद शिंदे, डॉ. प्रतिभा शंकर घाग

परस्परांशी मित्र मोकळेपणाने बोलू शकतात मग पुरुष व स्त्री हे दोघे एकमेकांशी मोकळेपणे का राहू शकत नाहीत ? असा त्यांच्या नायिकांचा दावा असतो. "आता कुठे जाशील टोळभट्टा' मधील विवाहिता दुसऱ्या पुरुषाच्या प्रेमात पडते पण हे चूक | की बरोबर असा विचार करीत नाही. उलट माझ्या भावमधुर, हळव्या भावनाशी नवऱ्याचा काही संबंध नाही त्या भावना माझ्या स्वतंत्र मनात उमटलेले भावतरंग आहेत असे ती समजते. अगदी अलीकडच्या लेखिका म्हणून गौरी ताईचे साहित्य एक वेगळी वाट निर्माण करते. साहित्य क्षेत्रात नवनवीन प्रवाह निर्माण होत असतात. कोणत्या तरी वळणावर एकदा प्रवाह नव्याने येऊन मिळतो. तो आपला स्वतंत्रपणा दर्शवत असतो. तसे इतर लेखिकांनी किंवा पुरुष वर्गांनीही स्त्री विषयी, तिच्या समता, स्वातंत्र्य, तिच्या गरजा, जाणीवा याबद्दल मुक्त हस्ताने लिहिलेले दिसते. तरीही या सर्वांहून अगदी निराळे वाटावे. आपल्या निराळेपणाचा ठसा जणू वाचक मनावर उमटवणारे असे गौरी ताईंचे साहित्य वाटते जास्तीत जास्त परदेशी दौऱ्यामुळे तेथील वातावरणांचा त्यांच्या मनावर झालेला परिणाम असावा असे वाटते. प्रगल्भ आणि मुक्त विचारसरणीच्या या लेखिकेचे लेखनही त्याच स्वरूपाचे आहे. साहजिक त्यांच्या साहित्यातील स्त्रिया कोंडमारा सहन करणाऱ्या किंवा मनाविरुद्ध इतरांच्या विचारांना बळी पडणाऱ्या नाहीत. स्त्री-पुरुष नात्याचा पती-पत्नीशिवाय इतर दृष्टीने विचार करणाऱ्या दिसतात. पुरुष तसा स्वतंत्रपणे आपले मत मांडतो किंवा इतरांचे मत स्वतःवर लादून घेईलच

असेही नसते. तो परस्त्रीशी उघड संबंध ठेवू शकतो.

अभ्यासाची उद्दिष्टे:

1. लेखाचा अभ्यास करण्याचा उद्देश आहे.
2. स्त्रीवादी विचारधारा आणि दृष्टिकोनाचा वापर करून कथांमधील लिंग ओळखीच्या कठोर संरचनेची तपासणी करणे.
3. साहित्यात स्त्रियांचे प्रतिनिधित्व कसे प्रतिबिंबित करते किंवा सामाजिक बंधने नाकारतात ज्याने ऐतिहासिकदृष्ट्या स्त्रियांना अंतिम समानतेपर्यंत पोहोचण्यापासून रोखले आहे हे तपासण्यासाठी.
4. स्त्रीपुरुष परस्परसंवादाचे वेगवेगळे रंग, त्यांच्या श्रद्धा आणि वैचारिक ध्यास यांचा शोध घेणे.

निष्कर्ष:

परिणामी, स्त्रीवादी साहित्यिक सिद्धांताच्या व्याप्तीमध्ये केवळ सामाजिक आणि साहित्यिक क्षेत्रात महिलांच्या स्वायत्त ओळखीचा पुन्हा दावा करणे आणि त्यांची निर्मिती करणे समाविष्ट नाही तर पुरुष-केंद्रित साहित्यिक प्रवचनाच्या समांतर पुढे जाणे देखील समाविष्ट आहे. या पेपरमध्ये मुख्यतः एक

संकल्पना, एक खात्री आणि स्त्रीवादाशी संबंधित काही महत्त्वपूर्ण विषयांवर लक्ष केंद्रित केले गेले चळवळ या कल्पनेशी संबंधित विविध संकल्पनांशी संबंधित आहे आणि अधिक लक्षणीय म्हणजे, स्त्रीवादाच्या ऐतिहासिक संदर्भाचे परीक्षण करण्यासाठी, त्यात अनेक प्रकार आणि लहरींचा समावेश आहे. स्त्रीवादाच्या उदयाने स्त्रिया त्यांचे हक्क परत मिळवू शकल्या. गौरी या स्त्रियांच्या रूढीप्रवृत्तीचा पुरुषी वर्चस्वाला गौण आणि गौण म्हणून निषेध करते आणि ती स्त्रियांना परंपरागत मर्यादा ओलांडून त्यांना त्रास देणाऱ्या समस्यांबद्दल जागरूक आणि संवेदनशील होण्याचे आवाहन करते.

संदर्भ:

1. महाजन, ए) .2014). गौरी देशपांडे यांच्या 'द लॅकडेझिकल स्वीपर'मधील नातेसंबंधांचे चित्रणडिसेंबर) १. (२०१३, ५९-६३ .<https://doi.org/10.18662/10.10/IJELC2013.015>.
2. महाविद्यालय, जी.एम ., नायडू, एस., आणि दास, केगौरी देशपांडे .(२०१४) . उलगडणारी :यांच्या जन्मादरम्यान .काव्यात्मक संवेदनशीलता